

ks. dr hab. Sławomir Bukalski, prof. US
Instytut Nauk Teologicznych
Uniwersytet Szczeciński

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

ks. mgra Jędrzeja Machalskiego pt. *Kształtowanie się tożsamości osobowej i religijnej oraz wartościowania u kleryków na etapie propedeutycznym*

napisanej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,
Poznań 2024, ss. 208.

Promotor: o. dr hab. Jacek Borys Soiński OFM, prof. UAM

Promotor pomocniczy: dr Anna Wieradzka-Pilarczyk

Podstawa opracowania recenzji

Podstawą prawną recenzji jest pismo Dziekana Wydziału Teologicznego UAM ks. prof. UAM dra hab. Mieczysława Polaka z dnia 18 października 2024 r., dotyczące uchwały nr 184/RD_NT/WT/2024 Rady Naukowej Dyscypliny nauki teologiczne UAM w Poznaniu z dnia 14 października 2024 r.

Recenzja zawiera: 1. Strukturę rozprawy doktorskiej i ocenę merytoryczną; 2. Formalną ocenę dysertacji; 3. Wniosek końcowy.

1. Struktura rozprawy doktorskiej i ocena merytoryczna

Problematyka podjętej dysertacji – dotycząca kształtowania tożsamości osobowej, religijnej i wartościowania oraz związane z tym kształtowaniem uwarunkowania psychospołeczne – jawi się jako wyzwanie aktualne społecznie, interesujące badawczo oraz psychologicznie i teologicznie ważne. Jeżeli spojrzymy na podjętą problematykę jedynie w kontekście formacji kandydata do kapłaństwa, to wspomniane aspekty nabierają szczególnego znaczenia. Rozprawa doktorska ks. mgra Jędrzeja Machalskiego wpisuje się w nurt badawczy polskiej teologii pastoralnej oraz jej subdyscypliny, czyli psychologii pastoralnej. Zaproponowany tytuł dysertacji (*Kształtowanie się tożsamości osobowej i religijnej oraz wartościowania u kleryków na etapie propedeutycznym*) wywołuje zainteresowanie i przyciąga uwagę zwłaszcza osób odpowiedzialnych za formację w seminariach duchownych. Tytuł jest informacyjnie nośny i językowo poprawny.

Przede wszystkim jednak, już w tytule czytelnik może poznać problem badawczy. Wskazany przez Doktoranta zakres oraz problem badawczy wyrażony w pytaniach problemowych, dotyczący zmian tożsamości osobowej, religijnej oraz systemu wartościowania wśród kleryków na etapie propedeutycznym formacji do kapłaństwa, stanowią *novum* badawcze. Zaprezentowane w dysertacji opracowanie modelu badawczego można uznać za podejście nowatorskie. Chodzi o dwukrotne badanie tożsamości osobowej, religijnej oraz wartościowania, na początku i końcu roku propedeutycznego oraz wykorzystanie metody analizy skupień. Doktorant uzasadnia wykorzystanie tej metody statystycznej: „Zmiany te przedstawiono w postaci migracji między poszczególnymi grupami, o różnych statusach tożsamości osobowej, wyodrębnionymi metodą analizy skupień” (s. 141).

Struktura rozprawy wskazuje podział na sześć rozdziałów, poprzedzonych Wstępem oraz Zakończeniem. Cztery pierwsze rozdziały to rozdziały teoretyczne, rozdział piąty metodyczny oraz rozdział szósty ukazujący uzyskane wyniki oraz ich interpretację. Struktura rozprawy odpowiada modelowi prac z teologii pastoralnej. Choć model ten nie został wprost przywołany, to można wyróżnić w rozprawie etap eklezjologiczny z przywołaniem treści dotyczących formacji w seminarium duchownym; etap kairolologiczny, w którym Doktorant analizuje aktualną strukturę tożsamościową i wartościowanie z wykorzystaniem narzędzi psychologicznych; oraz etap prakseologiczny, w którym podjęto próbę wskazań praktycznych z odniesieniem do dokumentów Kościoła.

Dwa pierwsze rozdziały dysertacji prezentują teoretyczny kontekst badanego problemu, dotyczący tożsamości osobowej i religijnej. Autor rozprawy doktorskiej, przywołuje w nich rozważania naukowe związane z istniejącymi w literaturze przedmiotu teoretycznymi koncepcjami. Można powiedzieć, że jest to standardowa procedura.

W rozdziale pierwszym (Tożsamość osobowa i proces jej kształtowania), ks. Machalski przedstawił zagadnienia związane z tożsamością: zdefiniowanie pojęcia, cztery koncepcje dotyczące badanej rzeczywistości (Erika H. Eriksona, Jamesa E. Marcii, Alana S. Watermana, Koena Luyckxa) oraz proces kształtowania się tożsamości z uwzględnieniem uwarunkowań wczesnej dorosłości. Doktorant wychodząc od rozumienia pojęcia tożsamości, przechodzi do procesu kształtowania się tej psychicznej rzeczywistości. To ważne, albowiem praca dotyczy właśnie kształtowania się tożsamości wśród kleryków w roku propedeutycznym. Przywołane koncepcje teoretyczne można uznać za klasykę psychologii. Jest to poprawne ujęcie badanego problemu od strony teoretycznej. Struktura tego rozdziału jako całości oraz treści merytoryczne tu ukazane, zasadniczo nie budzą zastrzeżeń. Jedyna kwestia do rozważenia, do wyjaśnienia, pojawia się w podrozdziale 1.1.5.1. Społeczny kontekst kształtowania się tożsamości na etapie wczesnej doro-

łości (s. 33–36). Otóż, Doktorant przywołując wybranych autorów, prezentuje jednak pesymistyczną wizję społecznej struktury (globalizacja, czasy ponowoczesne, indywidualizm, tymczasowość, konsumpcjonizm, merkantylizm, hedonizm). W takim kontekście opisywana jest kwestia kształtowania tożsamości osobowej. Pojawia się pytanie, czy to jest rzeczywiście jedyna perspektywa społeczna? Wskazane byłoby nakreślenie także pozytywnego kontekstu kształtującego tożsamość młodego człowieka (np. wpływ religii i chrześcijańskiej duchowości; liczne wzorce osobowe dla młodego człowieka; postawy altruistyczne w życiu społecznym; postawy patriotyczne; doświadczenie życia rodzinnego; kształtowanie ról społecznych; idealizm młodzieńczy). Wyniki badań wartości osób wstępujących do seminarium zaprezentowane w dalszej części dysertacji, na s. 136 (bardzo wysokie wyniki w wartościach ostatecznych) wskazują, że w kształtowaniu systemu wartości oraz tożsamości odgrywały jednak istotną rolę, także inne uwarunkowania niż jedynie negatywne tendencje społeczne.

Rozdział drugi (Tożsamość religijna i proces jej kształtowania), ukazuje psychologiczne uwarunkowania religijności, jej rozwój oraz potwierdzenie tej rzeczywistości w badaniach empirycznych pani dr Anny Wieradzkiej-Pilarczyk. Zatrzymując się nad tym rozdziałem w kontekście treści oraz struktury, zastanawia brak uwarunkowań religijności w perspektywie teologicznej. To określenie w obu dyscyplinach naukowych jest bowiem inaczej rozumiane. Omawiając tożsamość religijną, jej rozwój, uwarunkowania, czynniki oraz empiryczne badania, ks. Machalski przywołuje treści prezentowane w literaturze przedmiotu. Doktorant wykazał tu naukowy obiektywizm i rzetelność badawczą. Należy oddać zadowalający walor merytoryczny oraz dobrą orientację Doktoranta w badanej tematyce oraz jego umiejętność precyzyjnego opisu badanej rzeczywistości. Oceniając rozdział drugi pod względem merytorycznym, można stwierdzić, że treści tu zaprezentowane odpowiadają tytułowi rozdziału, a ich naukowy poziom świadczy o umiejętności Księdza Doktoranta w prowadzeniu analiz badawczych. W rozdziale tym, pojawia się jedno zdanie, które wymagałoby wyjaśnienia i uzasadnienia: „Dziecko w wieku trzech lat przejawia także elementarne rozumienie dobra i zła. Potrafi dokonać rozróżnienia na dobre uczynki, czyli takie, które się Bogu podobają i grzechy, które Mu się nie podobają” (s. 58). Doktorant, nie uzasadnia dalej tego zdania, nie rozwija tych treści, nie nawiązuje do nich. Otóż, w wieku 3 lat dziecko przyjmuje normy moralne (dobro i zło) narzucone mu przez dorosłe osoby znaczące, a ich przestrzeganie wynika z poddania się wymaganiom tychże osób. Koncepcje rozwoju moralnego Piageta oraz Kohlberga nie potwierdzają takich sugestii, jak w przywołanym twierdzeniu.

Prezentacja problematyki tożsamości osobowej (rozdział 1.) oraz religijnej (rozdział 2), prowadzą czytelnika do opisu tożsamości osoby powołanej do kapłaństwa. Rozdział trzeci (Toż-

samość osoby powołanej do kapłaństwa) ma w zdecydowanej większości charakter teologiczny. Doktorant ukazał proces kształtowania się tożsamości z uwzględnieniem nowego *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*. Rozdział przedstawia aspekty formacji kapłańskiej, zadania stojące przed osobami odpowiedzialnymi za formację, etapy formacji seminaryjnej oraz zagadnienie kryzysów, które są zjawiskiem możliwym w kontekście wejścia na drogę powołania kapłańskiego. Omawiając strukturę dysertacji, w tym miejscu należy podjąć refleksję, czy ten właśnie rozdział nie powinien być umieszczony w strukturze jako pierwszy. Chodzi bowiem o normę teologiczną, o naukę Kościoła. Tym bardziej, że we Wstępie, Doktorant wskazuje na dedukcyjny model badawczy, typowy dla teologii: „U podstaw teoretycznych pracy leży zatem Boże Objawienie, będące fundamentem wiary i powołania kapłańskiego oraz psychologiczne koncepcje teoretyczne i dane empiryczne, które mogą stać się wskazówką dla osób odpowiedzialnych za przebieg procesów formacyjnych w trakcie etapu propedeutycznego” (s. 10). Umieszczenie tego rozdziału jako pierwszego, odpowiadałoby klarowniej przywołanemu modelowi badawczemu typowemu dla teologii pastoralnej. Proces kształtowania się tożsamości osoby dążącej do kapłaństwa ukazany jest w nawiązaniu do dokumentów Kościoła. Przywołując wspomniane *Ratio fundamentalis* oraz adhortację *Pastores dabo vobis*, Ksiądz Doktorant opisał formację ludzką, duchową, intelektualną oraz pastoralną w drodze rozeznawania powołania do kapłaństwa. Przedstawił także precyzyjnie elementy formacji seminaryjnej: etap propedeutyczny, studiów filozoficznych i teologicznych oraz etap pastoralny. Wstąpienie do seminarium duchownego, może się wiązać z pojawieniem się kryzysów psychicznych oraz religijnych. One mogą mieć charakter konstruktywny, czyli mogą prowadzić do odkrycia wyższych wartości. One także zostały prawidłowo zinterpretowane. Zastrzeżeniem jest jedno sformułowanie (nawet nie całe zdanie), z którym trudno się zgodzić. Na stronie 105, Doktorant stwierdza, że: „u księży o orientacji homoseksualnej lub z tendencjami homoseksualnymi...”. Otóż, w dysertacji z teologii należy posługiwać się terminologią teologiczną, a nie seksuologiczną. Dokumenty Kościoła nie wspominają o orientacji homoseksualnej. Mowa jest o skłonnościach homoseksualnych. Uzasadnieniem nauczania Kościoła jest antropologia biblijna oraz interpretacja prawa naturalnego. Tu pojawia się także zastrzeżenie o merytoryczną konieczność opisywania kryzysu celibatu i nielicznych nadużyć seksualnych w życiu kapłańskim, skoro problem badawczy dotyczy kształtowania się tożsamości kleryków na etapie propedeutycznym. Nie bardzo wiadomo, czemu służy ten niewielki fragment rozważań teoretycznych w tym miejscu. Generalnie jednak, jest to kolejny rozdział, który prezentuje zadowalający walor merytoryczny. Treści tu zaprezentowane pozwalają uznać, że Doktorant posiada wiedzę teoretyczną zarówno z teologii, jak również z psychologii oraz posiada umiejętność analizy źródeł, niezbędnych do prowadzenia pracy naukowej.

W części teoretycznej dysertacji, Autor nie ogranicza się jedynie do naturalnych uwarunkowań kandydatów do kapłaństwa i stwierdza na początku rozdziału 4. (Wartości na drodze powołania do kapłaństwa), że „u podstaw formacji kapłańskiej leży dar łaski Bożej w postaci powołania i teologiczny wymiar tożsamości kandydata” (s. 110). Szczególnie cennym jest ukazanie koncepcji wartościowania oraz wartości kluczowych na drodze powołania do kapłaństwa. Jest to koncepcja Luigiego Rulli (s. 118–122). W rozdziale czwartym, ks. Jędrzej Machalski opisał koncepcje wartościowania oraz wartości kluczowe na drodze powołania do kapłaństwa. Ten opis został poprzedzony zagadnieniami bliskimi wartościom, choć nie tożsamymi z nimi: strukturze osobowości, teoriom potrzeb oraz postawom. System wartości jest istotnym elementem motywacyjnym w życiu każdego człowieka. Zwrócenie uwagi na ten kontekst życia w kształtowaniu powołania na etapie propedeutycznym ma szczególnie istotne znaczenie. Przywołanie typologii wartości rozumianej jako ostateczne oraz instrumentalne, jest kluczowe w życiu osób powołanych do kapłaństwa. Autor rozprawy przywołując rozważania Rulli, słusznie zauważa, że w powołaniu do kapłaństwa lub życia zakonnego istnieją wartości, które można uznać za „podstawowe dla postępu w powołaniu. Dwie z nich (zjednoczenie się z Bogiem oraz naśladowanie Chrystusa) uznaje za wartości ostateczne, czyli trwałe przekonania o celach ludzkiego życia, natomiast trzy kolejne (ubóstwo, czystość i posłuszeństwo) za wartości instrumentalne, czyli przekonania o sposobach osiągnięcia tych celów” (s. 122). Ostatni rozdział teoretyczny jest kolejnym potwierdzeniem kompetencji merytorycznych Księdza Doktoranta.

Teoretyczna konstrukcja rozprawy podporządkowana została głównemu założeniu badawczemu, które zostało prawidłowo zdefiniowane w rozdziale piątym – metodycznym (Metodologia przeprowadzonych badań empirycznych). Autor ukazał w tym rozdziale problem i hipotezy badawcze oraz narzędzia do weryfikacji wspomnianych hipotez. Sformułowane cele i problemy badawcze oraz hipotezy badawcze nie budzą zastrzeżeń. Są one sporządzone zgodnie z kanonem metodologii badań empirycznych. Strategia dwukrotnego badania kleryków: na początku i na końcu roku propedeutycznego pozwala uchwycić zmiany w tożsamości osobowej, religijnej oraz w wartościowaniu. To założenie metodyczne jest prawidłowe. We Wstępie, Autor wskazuje metodę badawczą, typową dla teologii pastoralnej oraz psychologii pastoralnej: „W części teoretycznej zostanie dokonana, charakterystyczna dla prac teologicznych, analiza literatury (...). W części empirycznej zostanie zastosowana metoda kwestionariuszowa, charakterystyczna dla badań psychologicznych” (s. 9). Wspomniane kwestionariusze to: ankieta własnej konstrukcji oraz trzy kwestionariusze psychologiczne: Lista Wartości Borysa J. Soińskiego, Skala Wymiarów Rozwoju Tożsamości (DIDS/PL) (polska adaptacja skali Koena Luyckxa) oraz Skala Tożsamości Religijnej (STR) Anny Wieradzkiej-Pilarczyk.

Autor, na podstawie własnej ankiety (s. 205–206) analizował „wpływ poszczególnych praktyk i czynników zewnętrznych na zmianę jaka zaszła w trakcie etapu propedeutycznego” (s. 163). Wyniki tych analiz zostały zaprezentowane w tabeli 6.10. W kontekście tejże ankiety, pojawia się jedno istotne pytanie. Dlaczego wśród wpływu 21 czynników, które zostały analizowane, pominięto Eucharystię oraz adorację Najświętszego Sakramentu? Autor dysertacji ma oczywiście prawo wybrać dowolne czynniki, ale należy je uzasadnić, czyli dlaczego te zmienne, a nie inne weszły do modelu badawczego. Takie wyjaśnienie powinno zostać przedstawione w dysertacji.

Grupa badana, początkowa liczyła 94 osoby. Tyle osób rozpoczęło formację seminaryjną w dziesięciu seminariach duchownych. Jednak do udzielenia odpowiedzi na pytanie problemowe o kształtowanie się tożsamości oraz wartościowanie, mogły zostać wykorzystane wyniki grupy liczącej 66 osób, czyli klerycy roku propedeutycznego z dziewięciu seminariów duchownych – uczestnicy pierwszego i drugiego badania. Choć taka liczba badanych, pozwala zastosować narzędzia statystyczne i wykonać obliczenia, to jednak na potrzeby rozprawy doktorskiej wskazana byłaby grupa o większej liczebności. Chodzi bowiem o końcowe wyciąganie ogólnych wniosków z badań oraz formułowanie psychologicznych prawidłowości. Na podstawie takiej małej liczebności badanych osób, oba cele obarczone są jednak ryzykiem poważnego błędu. Należy docenić, że sam Autor ujawnia krytyczne zdanie w tej kwestii badań: „Mankament niniejszej pracy jest bez wątpienia mała grupa badawcza wynikająca przede wszystkim z trwającego w Polsce kryzysu powołań” (s. 185). Przerzucenie odpowiedzialności za skrajnie minimalną liczebność grupy na czynniki zewnętrzne (kryzys powołań) jest uproszczonym wyjaśnieniem. Prostim rozwiązaniem tego problemu, byłoby przeprowadzenie badań na roku propedeutycznym w dwóch lub trzech kolejnych latach. Grupa byłaby wówczas zdecydowanie liczniejsza.

W obliczeniach statystycznych zostały wykorzystane dwie analizy statystyczne: wskaźnik zmiany wartości oraz analiza skupień. Pierwsza analiza pozwala wskazać liczbową ocenę różnicy między profilami jako odległość w przestrzeni wielowymiarowej, natomiast druga analiza nadaje strukturę zebranych danym oraz grupuje wyniki osób badanych na podstawie ich podobieństwa. Pojawia się pytanie dlaczego nie zastosowano w badaniu zmian obu tożsamości wskaźnika opisującego istotność różnic, np. t-Studenta? Istotność różnic badano jedynie w wartościowaniu.

Ostatni rozdział, szósty (Analiza wyników badań), ukazuje analizę wyników w zakresie statusów tożsamości osobowej i religijnej oraz „poczucie zmian” wartości. Poszczególne podrozdziały prezentują uzyskane wyniki w obu badaniach, a także tzw. migracje z grup o określonych statusach tożsamości osobowej i religijnej, do innych analizowanych grup ze swoimi statu-

sami tożsamościowymi. Rozdział empiryczny, zawiera zasadniczo interpretację ilościową uzyskanych wyników. Słabszą stroną jest interpretacja jakościowa.

Zatrzymując się na merytorycznej ocenie uzyskanych wyników, należy wskazać wzorcową tabelę w dysertacji (Tab. 6.3.), ukazującą zmiany istotne statystycznie w zakresie wartościowania po roku propedeutycznym. Otóż zastosowana statystyka istotności różnic pokazuje, że wśród piętnastu badanych wartości w grupie 66 osób uczestniczących w obu badaniach, jedynie kategoria „piękna” uległa istotnemu wzrostowi. Wzrost natężenia wartości – choć nie jest to już wzrost istotny statystycznie, a jedynie minimalnie większa wartość bezwzględna – ujawnił się w kolejnych pięciu wartościach (naśladowanie Chrystusa, miłość, przyjaźń, przyjemność, wygodne życie). Jedna badana wartość (zbawienie), nie wykazała zmian po roku propedeutycznym, natomiast osiem badanych wartości wykazało mniejsze natężenie. Są to: czystość, szczęście, pokój, mądrość, wolność osobista, posłuszeństwo, uznanie ze strony innych, ubóstwo. Zmniejszenie natężenia tych realizowanych wartości nie ma jednak charakteru zmian istotnych statystycznie.

W badaniach zmian tożsamości osobowej oraz religijności zastosowano wspomnianą wcześniej analizę skupień. Pokazała ona, że w zakresie tożsamości osobowej następowały zmiany po roku formacji w postaci migracji osób między określonymi grupami o różnych statusach badanej tożsamości: tożsamości osiągniętej, niezróżnicowanej oraz moratoryjnej (s. 150–153).

Zaprezentowane wyniki zmian w badaniu statusów tożsamości religijnej (s. 160–162), wskazują na migracje w grupach tożsamości religijnej zewnętrznej oraz tożsamości religijnej uwewnętrznionej.

Statystyki istotności różnic (np. t-Studenta) dałyby odpowiedź bardzo precyzyjną na pytanie czy proponowany program formacyjny rzeczywiście pozwolił zmienić badane tożsamości.

W rozdziale szóstym, pojawia się podrozdział 6.7. zatytułowany Wnioski teologiczno-pastoralne. Uważam, że ten podrozdział powinien być wyróżniony jako kolejny rozdział 7. On, nie jest integralną częścią analiz statystycznych, ale odrębnym elementem w strukturze każdej pracy naukowej. Zawiera odniesienie uzyskanych wyników do normy teologicznej, czyli wskazań *Ratio fundamentalis* lub innych dokumentów Kościoła.

Po sześciu rozdziałach, znajdują się w dysertacji kolejno: Zakończenie oraz części rozprawy, które nie zostały ukazane w Spisie treści, czyli: Wykaz skrótów, Bibliografia, Spis rysunków i tabel, Aneks z własną ankietą oraz Streszczenie w języku angielskim, o którym wspomina Ustawa z dnia 20.07.2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Art. 187, p. 4), jako koniecznym elemencie rozprawy. Te poszczególne części dysertacji – jak wspomniałem – są zawarte w strukturze i to jest oczywiście plusem, natomiast brak ich wyróżnienia w Spisie treści jest przysłowiowym minusem.

Proporcje objętościowe poszczególnych rozdziałów nie budzą wątpliwości. Część teoretyczna i część empiryczna jest kompatybilna. Może korzystniej wyglądałaby struktura rozprawy gdyby została zachowana równowaga między częścią teoretyczną (cztery rozdziały) a empiryczną (dwa rozdziały). Treść merytoryczna poszczególnych rozdziałów, generalnie odpowiada tytułom tychże rozdziałów. Wspomnianym już zagadkowym miejscem w strukturze jest fragment podrozdziału w rozdziale trzecim na temat kryzysów kapłańskich oraz brak teoretycznego rozważania na temat religijności w kontekście teologicznym.

Wykorzystane w dysertacji źródła, w sporządzonej bibliografii pozwalają skutecznie analizować podjętą problematykę badawczą. Podział źródeł w Bibliografii został dokonany zgodnie z metodologią typową dla teologii. Bibliografia została sporządzona na trzynastu stronach rozprawy (s. 188–200) i zawiera w sumie blisko 190 publikacji z zakresu psychologii i teologii. W tym miejscu należy zauważyć, że w przypisach znajdują się publikacje, których nie umieszczono w Bibliografii (np. A.I. Brzezińska, *Dzieciństwo i dorastanie...*, s. 22), natomiast w Bibliografii pojawiają się publikacje, których nie przywołano w tekście dysertacji (np. Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego, *Wskazania dotyczące wychowawców w seminariach...*, s. 189). Przeanalizowana problematyka badawcza na podstawie zebranych przez Autora publikacji naukowych, potwierdza przygotowanie Doktoranta do prowadzenia badań naukowych.

Struktura rozprawy jest przejrzysta, tytuły poszczególnych rozdziałów oraz podrozdziałów można przyjąć i zaakceptować. Układ dysertacji jest poprawny i logicznie ukazuje proces postępowania badawczego. Treści merytoryczne poszczególnych rozdziałów, generalnie odpowiadają tytułom tychże rozdziałów. Pod względem merytorycznym prezentowany tekst dysertacji wnosi istotne treści wzbogacające dotychczasową wiedzę dotyczącą aspektów kształtowania tożsamości osobowej oraz religijnej, a także wartościowania w formacji seminaryjnej. Przyjęta strategia badawcza dostarczyła danych o charakterze nowatorskim, które poszerzają stan wiedzy w zakresie kształtowania tożsamości w drodze do kapłaństwa. Wskazane niedociągnięcia w tej części recenzji, dotyczące struktury rozprawy lub oceny merytorycznej, pozwalają jednak uznać wykonaną pracę Autora za spełniającą kryteria stawiane pracom naukowym.

2. Formalna ocena dysertacji

Od strony formalnej, język i styl rozprawy, zasadniczo pozwalają czytelnikowi w każdej jej części skoncentrować się na treściach merytorycznych. Podstawowa zasada mówiąca, że język ma być komunikatywny, została zastosowana w całej dysertacji. Styl pisania uwidacznia się w logicznym formułowaniu myśli, poprawnym dobieraniu właściwych pojęć. Jednocześnie można powiedzieć, że jest to język naukowy. Na uwagę zasługuje umiejętność posługiwania się

przez Doktoranta terminologią psychologiczną oraz teologiczną. Autor parafrazując teksty, uniknął nadmiernego nadużywania cudzysłówów i kumulacji cytatów. W przygotowanej dysertacji, ks. Machalski wykazał się zarówno znajomością literatury przedmiotu odnoszącej się do obranego pola badawczego, jak również poprawnością w posługiwaniu się metodami badawczymi. Należy docenić to, że teolog podejmuje się analiz statystycznych i stara się je zinterpretować. Wskazane umiejętności, zostały poprawnie wyrażone od strony formalnej we wspomnianym języku i stylu wypowiedzi. Wyróżnione powyżej elementy pozwalają czytelnikowi, aby nawet skomplikowane treści, czynić łatwo przyswajalnymi i zrozumiałymi. Poszczególne części dysertacji, opatrzone są licznymi przypisami. Ich zapis jest czyniony zasadniczo poprawnie i konsekwentnie. Rozdziały poprzedzone zostały krótkim wprowadzeniem, ułatwiającym zapoznanie się z ich zawartością i kończą się podsumowaniem. Przyjęta numeracja poszczególnych rozdziałów i podrozdziałów w całej pracy – czyli numeracja arabska i system dziesiętny są poprawne. W części empirycznej dysertacji, Doktorant nawiązując do uzyskanych wyników badań wykazał się umiejętnością dokonywania analiz oraz formułowania konkluzji. Strona graficzna dysertacji prezentuje się pozytywnie. Analizy statystyczne przedstawiane są w tabelach w jednolity, czytelny sposób.

W dysertacji pojawiają się jednak pewne błędy formalne, które w recenzji są wykazywane. Niektóre mają charakter jednorazowy – jakies powtórzenie, opuszczenie, brak znaku interpunkcyjnego, niewłaściwy styl w zdaniu. Tego typu błędy zdarzają się także w publikacjach przechodzących proces wydawniczy. One nie rzutują mocno na całościową ocenę rozprawy. Zwracam uwagę na błędy formalne, które dotyczą całej rozprawy:

- niekompletny Spis treści. Ten element dysertacji kończy się Zakończeniem. Natomiast rozprawa zawiera jeszcze: Wykaz skrótów (s. 187), Bibliografia (s. 188), Spis rysunków (s. 201), Spis tabel (s. 203), Aneks (s. 205), Streszczenie w języku angielskim (s. 207). Te element dysertacji powinny znaleźć się w Spisie treści.
- numeracja ciągła przypisów przez całą pracę. Przykładowo, pierwszy przypis w rozdz. 1, to numer 28, a powinien to być numer 1 tego przypisu. Także kolejne rozdziały powinny rozpoczynać się przypisami od numeru 1.
- numer i tytuł tabeli zapisuje się nad tabelą. Pod tabelą umieszcza się inne dane: np. poziomy istotności, legenda.
- zapis słów amen oraz alleluja nie wymaga zapisu wielką literą (s. 57). Podobnie nazwy sakramentów świętych zapisuje się małą literą (R. Przybylska, W. Przyczyna, *Pisownia słownictwa religijnego*, Tarnów 2018). Ze względów osobistych, religijnych można użyć wielkiej litery, ale wówczas zapis dotyczy pełnej nazwy, czyli np. Pierwsza Komunia Święta. Zapis „pierwsza Ko-

munia święta” jest błędnym zapisem (s. 60); „Sakrament Pojednania” (s. 179).

- konieczne jest ujednolicenie tabel w całym rozdziale empirycznym. Kwestia tego co powinno być zapisane w boczku i główce tabeli jest jasno sprecyzowana w metodologii (np. s. 163 oraz 164).

- Dekret *Optatam totius* jest o formacji kapłańskiej, a nie o posłudze (przypis 210). Poza tym ten dokument posiada swój oficjalny skrót (DFK), który został pominięty.

Przywołane błędy formalne, choć nieco obniżają całościową ocenę dysertacji, to jednak Doktorant zrealizował wymagania stawiane rozprawie doktorskiej.

Pytania do Doktoranta (problemy do dyskusji):

A) na stronach 31–32 znajduje się zdanie: „Z powodu gwałtownych zmian zachodzących w społeczeństwie ludzie młodzi coraz częściej stają przed koniecznością przebudowy własnej tożsamości, a nawet budowania jej zupełnie od nowa, gdyż nierzadko okazują się nieprzygotowanymi do sytuacji, w których się znaleźli”. Tu pojawia się pierwsze pytanie: Czy rzeczywiście tożsamość jest tak płynna, że sytuacja społeczna pozwala ją dowolnie zmieniać w ciągu kilku miesięcy? W nawiązaniu do opisu teoretycznego dotyczącego społecznego kontekstu kształtowania się tożsamości na etapie wczesnej dorosłości (s. 33–36) – w którym zabrakło wskazań dotyczących uwarunkowań rodzinnych w kształtowaniu się omawianej rzeczywistości – proszę przedstawić rolę środowiska rodzinnego i aktywności własnej w kształtowaniu tożsamości. W kontekście środowiska rodzinnego proszę przedstawić kształtowanie się ról społecznych (teoria ról społecznych), w których człowiek uczy się siebie. One bowiem odgrywają istotną rolę w rozwoju tożsamości.

B) Na stronach 137–141 znajdują się opisy badań dotyczące zmian wartościowania oraz konkretnych wartości. Proszę wyjaśnić i uzasadnić dlaczego jedynie wartość „piękno”, uległa istotnemu wzrostowi, a nie pojawił się taki istotny wzrost w innych wartościach, choć rzeczywiście wielkości bezwzględne nieco wzrosły: naśladowanie Chrystusa, miłość, przyjaźń, przyjemność, wygodne życie? Wartość, jaką jest „zbawienie”, nie wykazała zmian po roku propedeutycznym, natomiast osiem badanych wartości (wielkości bezwzględne) wykazało mniejsze natężenie. Są to: czystość, szczęście, pokój, mądrość, wolność osobista, posłuszeństwo, uznanie ze strony innych, ubóstwo.

W przywołanej koncepcji Luigiego Rulli jest mowa, że trzy wartości instrumentalne (ubóstwo, czystość, posłuszeństwo) prowadzą do dwóch wartości ostatecznych (zjednoczenie z Bogiem – zbawienie i naśladowanie Chrystusa). Jak Ksiądz Doktorant wyjaśni zależność, która pojawiła się w badaniach i jest zaprzeczeniem przywołanej koncepcji Rulli? Tabela na s. 139 wskazuje

bowiem, że trzy wartości instrumentalne po roku propedeutycznym osiągnęły niższe natężenie, natomiast jedna wartość ostateczna w ogóle nie uległa zmianie, a druga jedynie minimalnie wzrosła, nie pozwalając uznać ją za zmianę istotną statystycznie.

3. Wniosek końcowy

Dysertacja otwiera dalsze możliwości badawcze dotyczące rozwoju tożsamości osobowej i religijnej oraz procesu wartościowania w trakcie formacji seminaryjnej. Pomimo wskazanych powyżej pewnych uwag krytycznych uważam, że recenzowana rozprawa spełnia normy stawiane w konkretnych przepisach rozprawom doktorskim. W nawiązaniu do wskazań Rady Doskonałości Naukowej, aby w ocenie rozprawy doktorskiej uwzględnić trzy kryteria, stwierdzam iż:

1) Na podstawie przedstawionej rozprawy doktorskiej można stwierdzić, że ks. Jędrzej Machalski prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną w dyscyplinie nauki teologiczne oraz psychologia. Autor w części teoretycznej oraz empirycznej dysertacji, wykazał się znajomością przedmiotu badań.

2) Doktorant posiada umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Analiza literatury przedmiotu dwóch dyscyplin naukowych, wykorzystanie narzędzi psychologicznych oraz opracowanie wyników badań, potwierdza pozytywnie stawiane wymagania, osobom podejmującym prace naukowe.

3) Recenzowana rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego.

Mając na uwadze powyższe kryteria, stwierdzam w całościowej ocenie, że przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska ks. mgra lic. Jędrzeja Machalskiego, zatytułowana *Kształtowanie się tożsamości osobowej i religijnej oraz wartościowania u kleryków na etapie propedeutycznym*, spełnia ustawowe wymagania zgodnie z art. 187, ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2018, poz. 1668 z późn. zm.). Wnoszę o dopuszczenie Doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

ks. Sławomir Bukalski

Szczecin, dn. 20.12.2024 r.

ks. dr hab. Sławomir Bukalski, prof. US
Uniwersytet Szczeciński